

Pécsi Györgyi

EMLÉKEZÉSEK KÖNYVE¹

– *Ferenczes István: Veszedelmekről álmodom* –

Amikor a *Kortárs* folyóirat 2013. júliusi számában megjelent Ferenczes István *Veszedelmekről álmodom* című hosszú széprózájának első része, majd aztán a második s a harmadik, nemcsak a szerkesztők, maga a szerző sem látta, időben, térben, szereplőkben merre, meddig hajazik, tekergőzik tovább a nehezen meghatározható műfajú szöveg. Ferenczes többször is azt jelezte, hogy *már az utolsó részt küldöm, esetleg még egyet*, de aztán egyre csak kívánczolt a folytatás, amelyek az először 2018-ban megjelent hetedfélszáz oldalas monumentális könyvben találták meg a helyüket, hogy csekély, lényegyet nem érintő korrekcióval 2021-ben újra kiadásra kerüljenek.

Már a részletek közlésekor érzékelhető volt, hogy műfaji határokon jár a szerző, a szociográfia, az esszé, a memoár, a családtörténet, a nemzetségtörténet, a honismeret, a dokumentációs, a fikciós, a lélektani próza határán, s hol egyik, hol másik jelleg erősödik föl. A részek vonzóan érdekesek voltak, várakozást keltettek, de el is bizonytalanítottak. Az ugyan már a részekben érzékelhető volt, hogy erőteljes költői vízió rendezi ezt a sokféleséget, de nyitott volt a kérdés, hogy összeáll-e egésszé, s ha igen, mivé: személyes sorstörténetté, családtörténetté, vagy a székelység utolsó kétszázötven évének krónikájává – mint nyilatkozta a szerző a 2019-ben készült beszélgetésben Péter Beátának: „Ez a regény az utolsó kétszázötven évünk közérzetéről szól. Szerintem a madéfalvi veszedelem az egyik legtraumatikusabb és egyik legmeghatározóbb történelmi eseménye ennek a vidéknek, nemcsak Csíknak, hanem szinte az egész székelységnek.” A beszélgetésben Péter Beáta, visszautalva egy Lövetei Lázár Lászlónak még 2014-ben adott, bizonyos alkotói tétovaságára utaló válaszára („Ezekkel a »veszedelmekkel« olyan eszméletlen, önemésztő munkába kezdtem – szerintem túl későn –, hogy nem látom a végét.”), visszakérdez: „Most, hogy kötetben vannak ezek a »veszedelmek«, vége van-e ennek az önemésztő munkának? – Vége

1 Részlet egy készülő tanulmányból.

van. Az az igazság, hogy körülbelül három könyvre terveztem az egészet annak idején, amikor ötleteltem, csak ahhoz hamarabb neki kellett volna kezdeni. Mert most már nincs erőm, lelassultam, az agyam sem fog úgy, nem olyan éles. És most már nem is látom értelmét tovább írni ezt az egészet, mert az már nagyon »rólam« szólna. A befejező részt (a lugosi középiskola éveiről) sem akartam beletenni, de aztán rájöttem, hogy a lugosi időszak következménye volt az előző történéseknek. Aránylag nyitott volt az én életem, most már legfentebb magyarázkodni tudnék a hatvanas évek utáni történelmekről. Ennyi elég.”²

De miről is szól a *Veszedelmekről álmodom* könyv, miféle veszedelmekről álmodik folyvást a szerző? A recepció által leginkább memoárnak tekintett mű hét nagyfejezetből áll, ezek sorrendben: *Bujdosások* – „Álmomban megjelent apám” – kezdődik a könyv, az álom felzaklatja, figyelmeztetésnek tekinti, hogy emlékezzen az 1952-ben Moldvába szökött-menekült apára; a bujdosás jelentésköre előhívja a székelyek nagy traumáját, a madéfalvi veszedelem közvetett emlékezetét és krónikáját; a történelem ismétlődik, az idegen hatalom terrorja elől Moldva a menedék. *Menekülések* – a menekülés, bujdosás köre és párhuzama kibővül: 1916-ban román, 1944-ben szovjet és román betörések elől menekül és bujdosik a falu; folytatódik az apára való emlékezés: az apja az orosz kivégzőosztag előtt egyetlen éjszaka megöszül, majd 1949-ben templomot épít a falunak. *Szabadságharcosok* – egy bizonyos Gál János nevű távoli rokon, negyvennyolcas honvédszázados életének források alapján megírt fiktív naplója – egyúttal a madéfalvi vérengzést követően az osztrák hadseregbe sorozott székely honvédek sorsa a szülőföldtől való elszakadástól az elidegenedésen át a visszatalálásig. *Déaváarak* – az apa bukaresti éveinek és a bukaresti szórvány magyarság két háború közti életkörülményeinek a föltérképezése. *Golgoták* – két pap nagybácsi kálváriája az ötvenes évekből, egyikük, visszautalva 1919-re és az 1941-ben kettéosztott Erdélyre, az ötvenes évek egyházüldözésének a példázata, másikuk az '56-os ún. Fodor-csoport perének vádlottja és elítéltje; a két portré közé illeszkedik Márton Áron püspök lelki, erkölcsi nagysága és meghurcoltatása. *Osztályharcok* – a kényszer-téeszesítés kora, az ötvenes évek vége,

2 „Az álmodás vitt a veszedelmekig” – Ferenczes Istvánnal beszélget Péter Beáta. Letöltés: <https://kronikaonline.ro/extra/baz-almotas-vitt-a-veszedelmekigr-n-beszelgetes-ferenczes-istvan-kossuth-dijas-koltovel#>

hatvanas évek eleje, beleszöve a rendtartó székely falu rendjének az ismertetésével. *Lugosok* – Ferenczes, ahogy más erdélyi kulák-, vagy nemkívánatos társadalmi elem gyermeke, a szórvány lugosi magyar középiskolába kerül; a korabeli tapasztalatokat az ötvenéves érettségi találkozó sorselágazásainak a föltérképezése egészíti ki.

A hatvanas évek utáni időkről, voltaképpen a saját felnőttkoráról viszont már nem akart írni („aránylag nyitott volt az én életem”, jegyzi meg, tehát ismert, sőt közismert, nem különösebben érdekes). Azaz pontosan arról az időről nincs mondanivalója, amelyet tapasztalatilag a legjobban ismer. Az aktív emlékezés a megíráshoz képest fél évszázaddal, a hatvanas évek közepe táján lezárul (bár a személyes emlékezés értelmezése, kommentje, mint a *Lugosok* fejezet is, a megírás idejég, tehát a kétezres évek elejéig elhúzódhat, de csak mint az emlékezet következménye).

A hét fejezet igen elkülönbözök egymástól tematikában is és írói megoldásban is. A *Bujdosások* és a *Menekülések* tekinthetők egészében az író közvetlenebb személyes vallomásának, memoárjának, részben az *Osztályharcok* és a *Lugosok*, s kisebb részben a *Szabadságharcosok*, a *Dévavárák* és a *Golgoták*. Különösen ez utóbbiak főtörténeteinek szereplőiről, történéseiről nincs személyes élettapasztalata, ismerete a szerzőnek – és mégis, mindvégig meggyőz, hogy ezek is elidegeníthetetlen részei személyes emlékezetének. A fejezetek a történelmi kronológia rendjében követik egymást, de korántsem rigorózus fegyellemmel, azokon belül számos, a főtémához közvetlenül nem kapcsolódó, „erről jut eszembe”-féle emlékek, emlékezések is rendre elő-előbukkanak, rizómaszerűen szétterítve a kronológiát – a személyes emlékezés hektikus szeszélye szerint.

Éntörténet és/vagy székelység történet? Az éntörténet által jelenik meg a székelység utóbbi kétszázötven éve, avagy a székelység kétszázötven évében válik láthatóvá a személyes történet? – a kérdés korántsem öncélú. A székelység kétszázötven évről leválasztható az éntörténet, nem elidegeníthetetlen része annak, de az éntörténetről nem választható le a székelység, a közösség története. Illetve valamennyire leválasztható lenne, amennyiben az én – jelen esetben Ferenczes István – megszakitáná, megtagadná személyes múltját, eredetét, közösségét és a hagyományt. De itt pontosan arról van szó, hogy Ferenczes, előtapasztalata, érzelmi, erkölcsi ragaszkodása miatt a kötést akarja

mege erősíteni, és kitölteni az emlékezet hiányzó pontjait, szakaszait, amelyek az egyes ember esendősége vagy a történelem kényszerítő emlékeztetvesztése miatt elfelejtődtek vagy elhalványultak.

Ferenczest a múlt vonzza, a múltnak az a része, amelyet nem, vagy csak részletekben ismer. Családi elbeszélésekből, ismerősöktől, dokumentumokból, mindenféle írott és íratlan forrásból nyomoz, kutakodik, minden hozzáférhető módon, hogy egybe lássa az elmúlt kétszázötven esztendő. Ezt a hatalmas szövegtengert a maga rizomatikus elágazásaival, olykor hektikusnak, csapongónak tűnő epizódjaival az emlékező személyének az emlékezése, azaz magának az emlékezésnek a folyamata – ahogyan az elbeszélő/narrátor próbál egyre közelebb kerülni a múlthoz – fogja össze. Ferenczes a könyv céljaként a székelység közérzetének kétszázötven éves áttekintését említi. Pontos meghatározás, mert a műben, a történelmi sarokpontok szubjektív értelmezésben, az emlékek rostáján kerülnek hangsúlyos pozícióba (és bizonyos arányeltolódással). „A kulturális emlékezet szempontjából csak az emlékezetes, nem a tényleges történelem számít”, mert: „Csak a *jelentőségteli* múltra emlékezünk, és csak az *emlékezetben tartott* múlt telik el jelentőséggel.”³, állapítja meg Jan Assmann, ezért a kanonikus történetírás súlypontjaihoz képest elmozdulásokat észlelhetünk a múlt nagytörténeleinek értelmezése során. Nem a nagytörténelmet vallatja az író, hanem a maga és családja és a székelység szempontjából keresi, hívja a múltat.

A kétszázötven év rétegeinek két állandó pontja van, az emlékező Ferenczes István személye és a madéfalvi veszedelem mint „megalapozó történet” (Jan Assmann).

Az első fejezetben hangsúlyosan megidézett madéfalvi veszedelem időről időre jelentéssel főlukkan, mint „az egyik legr traumatikusabb és egyik legmeghatározóbb történelmi eseménye ennek a vidéknek”, nemcsak Csíknak, de a Székelyföld egészének. Az emlékezet origója a madéfalvi veszedelem, az azt megelőző történelmi idők a jelen emlékezés számára irrelevánsak. 1764 – Mária Terézia megszünteti a székely határőrség önállóságát, a birodalmi hadseregbe kényszeríti a székelyeket. A privilégiumát, ősi szabadságát sértő székely falvak fellázadnak,

3 Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, 2004, Atlantisz, 53., 77. p.

a lázadást mintegy kétszáz fegyvertelen székely legyilkolásával leverik, számosan ekkor szöknek Moldvába. Madéfalva a székelység emlékeztetőiben kitüntetett helyet foglal el, melyet az évenkénti megemlékezéseken újra és újra a mai napig megerősítenek. Madéfalva az egykor volt és elveszített székely szabadság, autonómia szimbóluma, a könnyörtelen idegen elnyomása és a mártíriumé. Ferenczes értelmezésében Madéfalva olyan súlyos és sorsdöntő tragédia volt, amely végzetesen megroppantotta a régi szabad székelységet, s minden későbbi közösségi tragédia eredete valamiképpen a madéfalvi veszedelemhez vezethető vissza. Madéfalva a közösséget ért veszteség mértékjegysége, abszolút viszonyítási pont.

A következő történelmi csomópont az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, mely már nem csak a székelység, de Erdély kulturális emlékeztetőiben is kitüntetett idő, a magyar nemzethez való tartozás, és az egyetemes, nemzeti szabadság szimbóluma. Ferenczes nem ezt, a kulturális emlékeztetőben rögzült konvencionális képet eleveníti föl, még csak nem is – az Erdély számára tragikus következményekkel járó – románság szembefordulását a szabadságharccal, hanem a madéfalvi veszedelem egyenes ági következményét. E kor választott főhőse Csik-Pálfalvi Gál János honvéd százados, akit székely parasztyerekként szülei, egzisztenciális okok miatt, kisgyermekként a helyi osztrák irányítású kadétiskolába küldenek. Itt átnevelik engedelmes birodalmi honvéddé, s ekként vesz részt a harcokban. Csatáját Délvidékre irányítják a szerb lázadók leverésére. Követi parancsnokai utasításait, s mintegy szándéka ellenére, parancsteljesítőként válik szabadságharcossá, de már identitását visszanyerőként viseli a megtorlást, végül a magyarság elkötelezett híve lesz. Gál János „talált rokon”. Ferenczes véletlenül, egy sírkő feliratán figyel fel rá, s források, dokumentumok felhasználásával megírja fiktív memoárját. Ferenczes először is azért tünteti ki figyelmével, mert kiderül, hogy ugyan távoli rokon, de ő is a követhetetlenül kiterjedt Gál–Salamon–Ferencz család része, ráadásul falubeli. Másodszor azért, mert Gál sorsa modellszerű példázata annak, hogy a madéfalvi veszedelem miféle súlyos következményekkel járt az egykori szabad székelyek számára. A fiktív napló a székelység közös emlékeztetőének korrigálása, kiegészítése.

Újabb történelmi csomópont Trianon, jöllehet a közösségi emlékeztető sarokpontja, bár az 1916-os román betörést visszatérően említi a szerző,

mégsem ez, a nagytörténelmet sorsfordító esemény kerül fókuszba, hanem a két háború közti Románia, közelebről a bukaresti magyarok húszas-harmincas évei kapnak önálló fejezetet. Ferenczes cáfolja a rögzült szóbeli közösségi emlékezetet, miszerint százezer magyar dolgozhatott akkor a román fővárosban, de több tízezres székely emberfőleg valóban ott talált munkát, megélhetést – ahogy édesapja is. Az író az apa bukaresti nyomait kutatja, személyesen fölkeresi az egykori helyszíneket, hogy megépítse magában az apa életének ezen szakaszát, s eközben erőteljes és részletgazdag vízióban megrajzolja a román főváros korabeli történelmét és hétköznapjait, fókuszban az odasodrót székelyföldi magyarokkal. Ez az időszak általánosságokon túl nem épült be a kollektív emlékezetbe, itt tehát emlékezetszakadásról, emlékezethiányról beszélhetünk, melyet Ferenczes az emlékezések láncolatában múltteremtéssel old fel, szüntet meg.

Az újabb nagytörténelmi időszak a második világháború végétől az ötvenhatos perekig, a mezőgazdaság kollektivizálásáig tart – a kortörténészek részletesen feldolgozták, a bécsi döntés, a világháború, a párizsi döntés következményeit Ferenczes is érinti, de ismét csak nem a nagytörténelmet „emlékezi” önálló fejezetben. A kollektivizálásra való emlékezés esetében természetes, hogy szorosan egymáshoz kapcsolódik a Salamon–Ferencz család és a falu története, érdekesebb azonban a *Golgoták* fejezet. A papi szolgálat sebezhetőségeire, a szerzetesrendek államosítására az elsőfokú nagybácsi élettörténetében emlékezik az író, a háromrészes fejezet középső része Márton Áron püspök felmagasztalása, a harmadik pedig egy távolabbi rokon pap nagybácsi, akinek azonkívül, hogy végtelenül naiv és őszinte lélek, bűne aligha lehetett, de a Fodor-per egyik fővádoltja lett, s első fokon halálra ítélték. Nyilvánvaló, hogy az írónak határozott véleménye és ismerete van a teljes '56-os romániai megtorlásról, de számára a nagybácsi a legfontosabb, mert rokon az illető, a család része.

A kötetet záró *Lugos* fejezet az egykori iskolatársak életútjának ötven évvel későbbi behordása, lényegében az országhatáron belüli és kívüli szétszóródás kora – utóbbi a Németországba kivándorolt szász osztálytárs felgöngyölített élettörténetébe ágyazva.

*

Kérdés persze, ki emlékezik erre a harmadfélszáz esztendőre? Kinek, kiknek az emlékezései ezek a múltbéli történetek?

Ferenczes írhatott volna akár rigorózus történeti összefoglalót vagy hagyományos szépprózát is Madéfalváról, szociográfiát a bukaresti magyarságról, hagyományos családtörténetet felölelő memoárt stb., ő mégis ezt az első megközelítésre talán csapongónak tűnő formát választotta.

Jan Assmann – és más emlékezetkutatók – szerint a kommunikatív vagy személyes emlékezet körülbelül nyolcvan év, majd a személyes emlékezet lassan kulturális emlékezetben rögzül. A kétezres évek elején élő ember – a *Veszedelmekről álmodom* megírásának idején – kommunikatív emlékezete körülbelül az 1920–30-as évekig nyúlhat vissza, ahogy ez a könyvben is történik, tehát a bukaresti magyar évek kutakodásakor még élő emlékezetekre talál az író, bár a kicsit korábbi, az 1916-os román betörés is eleven az idősebbek emlékezetében – a nyilvánvaló sokk miatt. A hozzávetőlegesen nyolcvan évnyi kommunikatív emlékezetben generációk, nemzedékek tovább örökítik a saját biografikus emlékeiket, melyek halálukkal fokozatosan elhalványulnak. Ferenczes pedig, még az utolsó órában megpróbálja begyűjteni a biografikus emlékezeteket, és megépíteni a múltat. Olyan múltat, amely értelmezésében 1764-től a hatvanas évek közepéig egyetlen időintervallum, azaz nincsenek benne jelentős törések, ismétlődések, és a párhuzamosságok annál inkább, illetve a család, mint a társadalom alapegysége, értékrendjével, életmódjával addig még kontinuus volt. Ezek az egyenként begyűjtött emlékezések azonban sajátos minőségben sűrűsödnek össze, amiért Ferenczes okkal mondja, hogy könyve a székelység utolsó kétszázötven évének a közérzet krónikája.

Maurice Halbwachs szerint nem létezik csak egyéni emlékezés, az emlékezés mindig csoporthoz kötött, és bár az egyén emlékezik, de mindig társadalmi keretek között emlékezik. „Kollektívumok ugyan nem »rendelkeznek« emlékezettel, de meghatározóan befolyásolják tagjaik emlékeztét... Nemcsak a másokról tapasztaltakra emlékezünk, hanem arra is, amit ők maguk mesélnek el, igazolnak és tükröznek vissza. Sőt élményeinkre is mások vonatkozásában, a jelentések társa-

dalmi veretű összefüggésének keretei közt teszünk szert.”⁴ Az egyes ember akkor képes az emlékezésre, ha a kollektív emlékezet vonatkoztatási keretein belül van, mindig a társadalmi keret nézőpontjában emlékezik, a csoport emlékezete pedig az egyéni emlékezetekben rögzül és mutatja meg magát. Halbwachs szerint a közösségi emlékezetnek legfontosabb csoportkerete a család, különösen a hagyományos társadalmakban, amilyen, tehetjük hozzá, a Ferencses is. „...napjainkban leginkább hagyományörző társadalmában minden családnak megvan a maga saját gondolkodásmódja, az egyedül általa felelevenített emlékei és tagjai által őrzött titkai. Ám ezek az emlékek, hasonlóan az ókori családok vallási hagyományaihoz, nem kizárólag a múlt különálló képeinek a sorozatából állnak, követendő minták, példák, tanítások is egyúttal. Bennük fejeződik ki a csoport lényege.” És: „A mai társadalmakban a paraszti létmódot továbbra is az különbözteti meg minden másról, hogy a munkavégzésre az otthoni élet keretében kerül sor, s a családtagok gondolatai akkor is a tanya, az istálló, a csűr körül járnak, amikor történetesen nem dolgoznak ott. Magától értetődő tehát, hogy a család és a föld nem válnak el egymástól a mindennapi gondolkodásban a paraszti család földhöz kötött, s ennél fogva a környék és a lakóhelyükül szolgáló falu képe minden sajátosságával, tagolódásával, a lakóházak, a parcellák egymáshoz viszonyított elhelyezkedésével már korán bevésszük a családtagok elméjébe. Amikor egy városlakó egy paraszttal beszélget, elcsodálkozik, hogy emez a tulajdonos családok alapján különbözteti meg egymástól a házakat és a termőföldeket, és ilyesmiket mond: ez itt X-ék telke, ez meg Y-ék tanyája”.⁵

Ferencses a jelenben áll, és ebből a látószögből kísérel megteremteni a múlt folytonosságát, a saját emlékezetére is támaszkodva, de legnagyobb részben a mások, a család, a falu, az ismerősök emlékezéseit fölhasználva: föl kutatja és könyvvé írja, láthatóvá teszi a kollektív emlékezetet.

A könyv úgy kezdődik, hogy a jelenben beszélő író elmeséli felzaklató álmát. Édesapjával álmodik, akivel nagyon régen álmodott. Az álmok később is jelentésszerűen térnek vissza a könyvben, mert Ferencses –

4 Halbwachs elméletét ismerteti Jan Assmann, i. m., 36. p.

5 Halbwachs, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Ford.: Sujtó László. Budapest, 2018, Atlantisz, 197., 205–206. p.

ahogy környezete is – jelentést tulajdonít az álomnak. Az álom egyetlen kép: 1952-ban az apa búcsúzik, Moldvába szökik egy Sztálinra tett dehonosztáló megjegyzése miatt, s a dombtetőről még visszaint. Az író megpróbálja felkutatni az apa korabeli útvonalát, s kiderül, hogy lám, Csíkcsomortánban annál a Zöld Józsi bácsinál húzta meg magát napokig, aki annak a Zöld Péter papnak az egyenes ági leszármazottja, aki 1764-ben a lázadást szította, majd ő maga is Moldvába szökött. Nyilvánvaló a párhuzam az ötvenes évek diktatúrája és az 1764-es közérzete között. A történelmi párhuzam is fontos, de fontosabb, hogy a Zöld család révén megteremtődik a múlt, a félmúlt, és jelen között a személyesség intimitásával a közös(ségi) idő egysége.

A történet az apával indul, s a család történetének a felgöngyölítése köré szerveződik a kétszázötven év. Az apa mellett az anyával is el kell számolni, a nagyszülőkkel, a nemzetséggel, a faluval. Hólabdaszerűen mindig újabb és újabb események, epizódok, szereplők lépnek az elbeszélő világába. A családi, rokonságbeli elágazásokat, a déd- meg ükszülsőig való felmenetelt, a testvérek, aprónépek, sokad-fokú nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek pozícióját nem tudom követni, de Ferenczes talán nem is arra törekszik, hogy az olvasó tisztán lássa a bonyolult familiáris viszonyokat, különben valamiféle nemzetségfát mellékelte volna, hanem az, hogy ő maga háromdimenziós térben láttassa és érzékeltesse a kis- és középparaszti csíki székely társadalmat. Ferenczes családokról beszél, házakhoz tartozó emberekről, birtokokról, sorsokról; senki nem önmagában jelenik meg, mindig viszonyaiban, kiterjedt családi kötelékeivel. Az egyre burjánzó emlékezések hálózatos kapcsolódási pontjaival jócskán, több generációnyi idővel meghosszabbítja a személyes emlékezés határát – ezért számomra nem kétséges, hogy a madéfalvi veszedelem éppúgy Ferenczes személyes, és a székelység kollektív emlékévé sűrűsödik, mint a szabadságharc honvéd századosának, vagy Márton Áron püspök példázatos élete.

Gion Nándor egy interjúban Faulknerre hivatkozott, mondván, ha Faulkner egy megyéből tudott egész világot építeni, miért ne lehetne Szenttamásból, a szenttamási emberekből ugyanúgy világegészet teremteni. Ferenczes István a csíkpálfalvi Gál–Salamon–Ferencz család történetéből tette ugyanezt.